

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פסח, תשס"ט
מספר 804מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שלוש מנות מן בערב פסח במדבר

יש כמה מנהגים בדבר מספר המצות המונחות בקערת ליל הסדר. רב פפא אומר: ¹ "הכל מודים שבפסח מניח פרוסה בתוך שלמה ובוצע". הטעם לנטילת מצה פרוסה וויתור על שתיים שלמות מנומק בלשון המקרא "לחם עניי". ² היעדר האות וי"ו במילה "עניי" מסמלת שבר ואי שלמות. ³ ובעל "אור זרוע" ⁴ מציין: "לא מצאנו בתלמוד שצריך לעשות שלוש מצות של מצווה, אלא אדרבה מוכח בירושלמי דלא בעינן כי אם שתיים".

בני בבל וארץ ישראל נחלקו אלה מאלה במנהגייהם. ⁵ בבבל בצעו בשבתות ובימים טובים שתי כיכרות שלמות, ובארץ ישראל בצעו בליל שבת אחת וביום השבת את האחרת. כשחל פסח בשבת, בבבל הניחו פרוסה בין שתי מצות שלמות, ובארץ ישראל – פרוסה ושלמה. כשפסח חל בימות החול, הן אנשי בבל הן אנשי ארץ ישראל הניחו מצה שלמה ומצה פרוסה. הרמב"ם ⁶ והרי"ף ⁷ פסקו להניח בפסח מצה שלמה ומצה פרוסה, וכך נהג גם הגר"א. ⁸ הטור והשו"ע ⁹ הורה להניח שלוש מצות ולא חילקו בין פסח שחל בשבת ובין פסח שחל בחול. את נוהג שלוש המצות מסביר הרא"ש ¹⁰ שבפסח ראוי לבצוע על שתיים שלמות כשאר ימים טובים ואין לשנות מכך. על כן קיום מצה פרוסה צריך להתקיים במצה שלישיית.

מנהג שלוש מצות שלמות בליל הסדר טעון ליבון נוכח האפשרות להסתפק בשתיים שלמות ופרוסה, כדרך אנשי בבל בפסח שחל בשבת. יש הסבורים ששלוש המצות מסמלות את לחמי התודה המכילים שלושה מינים של מצה שמקריב המשתחרר מבית האסורים. ¹¹ וכתב ספר המנהיג (הלכות פסח, סי' טט): על כן מניחים על השולחן שלוש מצות, כנגד שלושה מיני לחמים שהיו באים עם התודה שהם מצה (חלות, ריקיין ורבוכה, ויק' ז:יב), אבל מין הלחם הרביעי שהיה בא עם התודה היה נעשה חמץ (שם יג) ולכן אין עושים לו זכר לפסח.

הסבר זה מעורר קושי לנוכח העובדה שלחמי התודה כללו ארבעה סוגים, והסרת אחד מהם פוגם בתודה. יתרה מכך – חמץ שהיה מעורב באחד מלחמי התודה הביא להוצאת "מזמור לתודה" מתפילת הפסח.

¹ תלמוד בבלי, ברכות לט ע"א.

² דברים טז:ג.

³ **תשובות הגאונים**, שערי תשובה, סימן רפ': "דהא אנו חייבים לבצוע על שתי ככרות ביי"ט וכיון שי"ט איהו, בוצע על שתייהן ואע"פ שפרוסה אחת מהן, היינו משום לחם עוני ושתי ככרות קרו להו", **שו"ע הרב** סי' תע"ה סעיף ג'.

⁴ **אור זרוע**, ח"ב, הלכות פסחים, סימן רנ"ב.

⁵ הראב"ה, ח"ב, מסכת פסחים, סימן תכ"ה.

⁶ רמב"ם הלכות חמץ ומצה, ח, ו. הלכות שבת ל, ט.

⁷ ר' אלפסי, פרק ערבי פסחים דף כה, ע"ב. הנצי"ב בשו"ת **משיב דבר**, סי' כא העיר על הרי"ף שמאחר שהתורה פטרה בפסח מלחם משנה, יכול אדם לצאת ידי חובה בפרוסה אחת. כך נהג גם הגר"א.

⁸ ר' ד"ש מובשוביץ, **שדה אליהו**: ביאור הגר"א השלם על הש"ס, מסכת ברכות חלק ב', ירושלים, עמ' קלז.

⁹ או"ח, ג, סימן תעג, סעיף ד.

¹⁰ הראש, פרק ערבי פסחים סי' ל.

¹¹ בבלי, ברכות נד ע"ב.

אחרים קושרים בין שלוש המצות לשלוש הכיתות בעם: כוהנים, לויים וישראלים, או שלושת האבות – אברהם, יצחק ויעקב. ברם סימבוליקה זו רלוונטית לכל סעודות השנה, ואין סיבה לשייכה לליל הסדר דווקא. התבוננות בלוח העברי הקדום מעלה אפשרות שבמדבר, כאשר חל א' דפסח ביום ראשון, ירד ביום שישי מן בכמות שהספיקה לשלושה ימים (ראו להלן). האם יש קשר בין הדברים?

הלוח העברי הקדום

הדעות חלוקות בדבר התיארוך בלוח העברי הקדום. רב סעדיה גאון ורבנו חננאל (להלן: ר"ח) סבורים שהחל מיציאת מצרים ועד לתקנת הלל הזקן נקבע הלוח על פי חשבון מדויק כבימינו, בכלל זה תקנות "לא אד"ו ראש השנה ולא בד"ו ראשון של פסח". ברוח זו כותב ר"ח בשמות יב:ב:

שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, היה הענן מכסה אותם יומם ועמוד האש לילה. ולא ראו בכלום שמש ביום, ולא ירח בלילה... ומהיכן היו קובעים החודשים על פי ראיית הלבנה?! אלא בוודאי עיקר המצווה בכתוב, על פי החשבון.

הנהגת קידוש החודש על פי הראייה בימי הלל נועדה לכסות על טעם נסתר כהסבר שו"ת "אבני נזר":¹² אך באמת הטעם בעולמות עליונים וחכמים הלבישו הטעם הנסתר בטעם הנגלה. כאשר כתב בספר הקנה בהא דלא אד"ו ראש משום יקרא ומשום מתיא. ובקנה כ' הטעם עפ"י הסוד ואמר שחכמים רמזוהו בהא דיקרא ומתיא והסתירו הסוד ע"ש.

לדעת רס"ג ולדעת ר' יונתן אייבשיץ, הירח לא נצפה כלל בזמן מסע ישראל במדבר סיני בשל אצטלת הענן שמנעה ראייתו. אבל הרמב"ם סבור שהחל מתקופת היציאה ממצרים ואילך נקבע לוח השנה העברי באמצעות קידוש החודשים עפ"י עדות ראייה של המולד.

הלוח העברי על פי שיטת רס"ג מעלה אפשרות שבזמן שהות ישראל במדבר היה צורך במן שיספיק לשלושה ימים ביומו הראשון של פסח בלבד. נקדים ונציין שהמדרשים חלוקים בדבר ירידת המן בחגים.¹³ יש הסבורים שבחגים ירד מן כבימי החול, ואחרים סבורים שכמו בשבת גם בימים טובים לא ירד המן. רוב הפוסקים מצדדים בקיום לחם משנה בימים טובים כבשבת ומניחים שביו"ט לא ירד מן, ובערבי חג ירדה מנה כפולה כבימי שישי. להלן כמה פרטים על החגים:

ראש השנה: חל על פי התורה יום אחד, ולא בימים ראשון ושישי, היינו אינו צמוד לשבת. **יום כיפור:** אינו חל בימים ראשון ושישי.

סוכות: הדעות חלוקות אם נחוג במדבר. יש המסיקים מלשון התורה שמצווה זו תלויה בארץ. אחרים מסיקים ממבנה פרשיות המקרא שבהיות ישראל במדבר הם שבתו ביום הראשון ובשמיני של החג והקריבו קרבנותיו. מצוות הישיבה בסוכה וארבעת המינים נהגו רק לאחר הכניסה לארץ ישראל.¹⁴ מכל מקום, היום הראשון והאחרון של החג אינם חלים ביום ראשון ושישי בשבוע.

ראשון של פסח: אינו יכול לחול ביום שישי. ממסכת שבת פז ע"ב עולה שבשנה היחידה שבה הקריבו קרבן פסח במדבר חל ערב פסח בשבת. בסיטואציה זו היה צורך בירידת מן ביום שישי בכמות המספיקה לשלושה ימים: שישי, שבת וראשון.

שביעי של פסח: התורה מלמדת שבשנה השנייה לצאת ישראל ממצרים הקריבו קרבן פסח. חז"ל למדו שקרבן הפסח חדל מאז ועד לכניסה לארץ ישראל. ומה באשר למצוות הנוספות של החג – שביטה בראשון ואחרון ואכילת מצה – האם נהגו במדבר? כאן חלוקות הדעות. יש הסבורים שמקצת דיני החג התקיימו בכל שנות שהות ישראל במדבר.

היום השביעי של פסח יכול לחול ביום שישי אך לא בראשון. קיום חג ביום שישי גורם מתח בין שני כללים: הכלל של אי ירידת מן בחג (לפי השיטה שבמועדים לא ירד מן), והכלל של ירידת כפל המן ביום שישי. איזה משני הכללים תקף במצב זה? התוספות במסכת ביצה ב ע"ב, בעל "בנין שלמה"¹⁵ ור' מאיר-שמחה הכהן מדווינסק¹⁶ מעלים השערה שבמצב זה ירד המן ביום חמישי בכמות שהספיקה לשלושה ימים. סברתם אינה מוכרחת כיוון שהתורה מדגישה כמה פעמים את ייחודיות כפל המן ביום שישי ואינה מציינת שיש חריגים. הדבר מקבל משנה תוקף כיוון שכפל המן היה סמל מוחשי לעם ישראל לייחודיותה האלוהית של השבת.¹⁷ לא מן הנמנע שבשביעי של פסח שחל ביום שישי ירד כפל מן לצורך אותו יום ולצורך השבת, כבשישי.

¹² שו"ת אבני נזר, חלק יו"ד, סימן תסט.

¹³ ראה תוס' ד"ה והיה ביום השישי, מסכת ביצה, ב ע"ב.

¹⁴ ראה י' שביב, "סוכות במדבר", שמעתין, תשמ"ב, כרך יט, מס' 67-68, עמ' 11-14.

¹⁵ ר' שלמה בן ישראל הכהן, בנין שלמה, הלכות שבת, סימן יט, עמ' 50.

¹⁶ ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק, משך חכמה, שמ' טז.

¹⁷ האפשרות שבמקצת החגים ירד מן ובאחרים הוא ירד בערבי החג במנה מוגברת עולה במכילתא בפרשת בשלח ובתוספות ביצה ב.

שבועות: החג תלוי בקרבן העומר שהיא מצווה התלויה בארץ. במדבר התקיים החג פעם אחת בלבד, ובו הוסיף משה יום אחד מדעתו, והוא נחוג ביום החמישיים ואחד אשר יכול לחול ביום שישי ובשבת אך לא ביום ראשון. כשהחג חל ביום שישי, ירד בו מן כהצעה לעיל ולא נדרשה כמות המספיקה לשלושה ימים. נראה אפוא שערב פסח שחל בשבת הוא המצב היחיד שבו נדרש מן לשלושה ימים. המקורות שבידינו אינם מאפשרים להכריע אם במעמד זה ירדו שלוש מנות מן או רק שתיים והתרחש נס והוא הספיק לשלושה ימים. ר' משה מוילנא סובר בספרו "בנין שלמה" (סי' יט), שיותר משתי מנות לאדם לא ירדו מעולם, וכשהוצרכו להתקיים ממנו שלושה ימים, אירע נס, ושתי המנות כלכלו את בעליהן שלושה ימים. כך סבור גם ר' מאיר-שמחה הכהן מדווינסק,¹⁸ ואלה דבריו:

ולפי זה אתי שפיר מה שאין מניחין ביום טוב שחל אחר השבת שלושה לחמים כמו שהיה יורד המן לשלושה ימים – שגם ביום טוב לא היה יורד המן... דמה שמניחין לחם משנה הוא על הנס שכל יום אם הותירו הבאיש וירום תולעים, ובשביל קדושת השבת נשאר קיים וזה רק בשבת כי הותירו ויבאש, אבל אחר השבת, כיוון שלא נתקלקל אחר יום השישי, אין עוד ניסיון שאם יניחו אותו אחר השבת יתקלקל כיון שבזה לא הותירו ולא עברו על פי המקום ב"ה ואין הוראת שום נס בזה, לכן אין מניחין ג' לחמים.

לסיום, יש הקבלה בין ירידת המן בכמות שהספיקה לשלושה ימים בחג הראשון של פסח שישראל קיימו במדבר ובין הנחת שלוש מצות בקערת ליל הסדר לפי שיטת רס"ג. יוצאי מצרים נוכחו במדבר בדבר ייחודיות השבת באמצעות כפל המן שירד ביום שישי ולא התליע למחרת. התרחשות הנס גם בחג ובמידה יתרה כשחל ביום א', בכוחה היה להבהיר לבאי המדבר ולדורות שאחריהם את מעמד האלוהי של מועדי ישראל והברכה הנאצלת על שומריהם. אין בידינו לדעת אם בחילופי המנהגים על מספר המצות בליל הסדר יש אבק של מחלוקת קדומה על שיטת התיארוך של הלוח העברי הקדום ועל מספר מנות המן בפסח הצמוד לשבת. ספרי המנהגים מנמקים את מספר המצות בליל הסדר בטעמים אחרים שפורטו לעיל.

ד"ר יוסף קליין
ביה"ס לחינוך

"מן הפסחים ומן הזבחים" במוצאי שבת – מנהג טעות?

לפי כמה מן ההגדות האשכנזיות, בברכה שבסוף חלקו הראשון של ההלל, אנו מוצאים את ההערה: "במוצאי שבת אומר מן הפסחים ומן הזבחים", וזאת במקום "מן הזבחים ומן הפסחים". אך לא בכל ההגדות משפט זה מופיע. אם כן, על סמך מה נאמר שבמוצאי שבת משנים מן הנוסח? אם זאת הנחיה מחייבת, מדוע לא נאמרה הנחיה זו בכל ההגדות? אין היא מופיעה לא במשנה ולא בתלמוד ואף לא במחזור רב האי גאון, הרמב"ם, אבודרהם ואחרים.

במשנה ובתלמוד יש הבדלי גרסה כדלהלן. במשנה שבבבלי פסחים, קטז ע"ב, שנינו:

רבי עקיבא אומר כן ה' א-לוהינו וא-לוהינו ורגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בכנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הפסחים ומן הזבחים.

ואולם במשנה שבסדר מועד י, ו נאמר:

רבי עקיבא מוסיף, כן ה' א-לוהינו וא-לוהינו ורגלים אחרים ולמועדים אחרים הבאים לקראתנו בשלום, שמחים בכנין עירך וששים בעבודתך, לאכול מן הזבחים ומן הפסחים.

מקור ההנחיה לשנות מן הנוסח במוצאי שבת הוא ר' יעקב וייל (גרמניה, המאה ה-15), תלמידו של מהרי"ל, שכתב בתשובותיו (סימן קצג): "כשיבוא פסח במ"ש אז יאמר מן הפסחים ומן הזבחים דאין חגיגה קריבה בשבת". אבל ר' יעקב עמדין (גרמניה, המאה ה-18) כותב בסידורו על אתר: "אין לשנות בשום פעם כי במ"ש אין שם חגיגה כלל".

נראה שראשי התבות "במ"ש" בדברי מהרי"ו כוונתם 'במוצאי שבת', כפי שעולה מן ההקשר. אולם אז עולה השאלה: ממתי מקריבים קרבן חגיגה במוצאי שבת? אכן כך שואל-מעיר ר' יעקב עמדין: "אין צריך... וכו'. ר' יעקב עמדין לא חשב שהקיצור במ"ש מציין משהו אחר אלא סבר שיש להפסיק את המנהג לשנות מן הנוסח במוצאי שבתות.

נראה לי שכל העניין יסודו בפענוח שגוי של הקיצור "במ"ש", ויש לו קשר לחילופי הנוסחאות. ככל הנראה, קיצור זה הופיע בשולי הגיליון במשנה כדי להעיר על חילופי הנוסח בין המשנה שבסדר מועד

¹⁸ ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק, שם.

ובין המשנה שבתלמוד. ייתכן שפענוח לא נכון של האותיות "במ"ש" או של הצירוף "במ' שבת" הביא למנהג הטעות לומר במוצאי שבת נוסח אחר (כפי שמצינו בשינוי בברכת המזון בין "מגדיל" ל"מגדול").¹

ד"ר מיכאל אביעוז
המחלקה לתנ"ך

ברכת החמה תשס"ט

בערב פסח השנה (יום רביעי י"ד בניסן), עם עלות השחר, תיאמר בעולם היהודי "ברכת החמה" הנאמרת אחת ל-28 שנים. בשורות הבאות ננסה להסביר במעט את שורשיו של מנהג נדיר זה ואת ההלכות התלויות בו.

הברייתא במסכת ברכות (נט ע"ב) מבארת כי "הרואה חמה בתקופתה מברך" ברוך עושה בראשית".¹ הכוונה (לפי רש"י שם) למצב שתקופת ניסן מתחילה ביום ד' בשבוע בתחילת הלילה (ליל ד'). על מנת לבאר את הדברים עלינו להסביר כמה עניינים:

שנת חמה

ייחודו של לוח השנה העברי בהיותו לוח המצרף לוח תאריכי, המבוסס על חודשי לבנה, ולוח עונתי המבוסס על עונות השנה. הלוח העונתי מבוסס על שנת החמה - הזמן בו כדור הארץ מקיף את השמש היקף שלם. זמן זה כולל את ארבע עונות השנה, אביב, קיץ, סתיו וחורף. מקובל לחשב ולומר כי אורכה של שנת החמה הוא $365\frac{1}{4}$ יום, וזמן זה מתחלק לארבע "תקופות" (המקבילות לעונות השנה) שכל אחת מהן נמשכת 91 יום ושבע וחצי שעות. התקופות נתחמות על פי היום הקצר ביותר בשנה, היום הארוך ביותר בשנה וימי השוויון.

בכל יום אנו רואים כי השמש "מקיפה" את כדור הארץ; היא "עולה" במזרח ו"שוקעת" במערב, אולם היא אינה נמצאת בכל יום באותן נקודות בין צפון לדרום מה שמשיע על אורכי היום והלילה. החמה תחזור לאותה נקודה בין צפון לדרום רק כעבור שנת חמה שלמה, אולם כיוון שאורכה של שנת החמה אינו מחושב בימים שלמים, נמצא שכל שנת חמה מתחילה יום ושש שעות מאוחר יותר מן השנה הקודמת. השמש אמנם נמצאת באותה נקודה בין צפון לדרום כמו בשנה שעברה אך איננה נמצאת כבר באותה נקודה בין מזרח למערב.

"מחזור קטן" ו"מחזור גדול"

רק כעבור ארבע שנות חמה יתרחש "צירוף מושלם", דהיינו החמה "תעמוד" באותה נקודה בין צפון לדרום ובאותה נקודה בין מזרח למערב כפי שהיה לפני ארבע שנים בדיוק. השלמת מעגל זה נקראת כפי חז"ל "מחזור קטן". עם זה, לא בכל פעם בה נשלם המחזור הקטן יתרחש הדבר ברגע בו על פי המתואר בספר בראשית נבראו המאורות ונתלו בשמים: תחילת ליל ד' בשבוע. ובמילים אחרות: לא בכל פעם בו נשלם המחזור תחילת תקופת ניסן (דהיינו ראשית שנת החמה) בתחילת ליל ד'. מצב זה מתרחש אחת לשבעה מחזורים קטנים; כל 28 שנות חמה, ונקרא "מחזור גדול".²

נמצא אפוא שאחת ל-28 שנה, מתחילה שנת החמה בתחילת הלילה של יום ד' בשבוע, ואז בבוקרו של אותו יום אנו יכולים לראות את החמה בדיוק באותו מקום בשמים שבו זרחה בבוקרו של היום הרביעי לבריאה ולכן מברכים באותו אירוע: "עושה מעשה בראשית".

חשוב לציין שתאריך הברכה לעולם אינו נקבע על פי הלוח העברי החודשי אלא הוא נקבע בתאריך לועזי. במאות ה-20 וה-21 תאריך הברכה הוא 8 באפריל בכל פעם, ובמאה ה-22 יהיה התאריך 9 באפריל.

הבעייתיות שבחישוב חמה בתקופתה – "תקופת שמואל" ולא "תקופת רב אדא".

החישוב שהבאנו לעיל מבוסס ונשען על שני נתונים שלכאורה מעוררים קושי. ההנחה העולה מן הדברים היא שהעולם נברא בניסן, כדעת רבי יהושע, והרי אנו קיבלנו את דעתו של רבי אליעזר, לפיה בתשרי

¹ A. Mishcon, "מן הזבחים ומן הפסחים": A Study in the Passover Haggadah *The Jewish Quarterly Review*, NS 14 (1924), pp. 501-503. יש לציין שבכמה מאמרים בישורון, כרכים י-יג, עמד פרופ' יעקב שפיגל על הצורך להישמר מפני פענוח בלתי מבוסס של ראשי תיבות.

¹ הנוסח הנהוג כיום הוא "ברוך עושה מעשה בראשית" שלא כמו הנוסח ב"ש"ס, אולם אין כאן המקום להרחיב.
² נמצא שכדי לדעת אם שנה מסוימת היא שנת ברכת החמה, יש להחסיר 1 ממספר השנה ולחלק את התוצאה ב-28. אם התוצאה מתחלקת ללא שארית, הרי ששנה זו היא שנת ברכת החמה. למשל: 206=28(7) (5769-1).

נברא העולם.³ הנחה בעייתית נוספת היא שהקביעה ששנת החמה נמשכת בדיוק $365\frac{1}{4}$ יום נשענת על דעתו של האמורא שמואל,⁴ אולם למעשה אנו נוהגים לחשב את התקופה ואת שנת החמה לצורך מגוון נושאים הלכתיים אחרים על פי שיטת רב אדא הנחשבת מדויקת יותר. על פי שיטתו שנת החמה היא 365 ימים, 5 שעות, 997 חלקים ו-48 רגעים. נושאים רבים כמו שאילת טל ומטר בישראל ועיבור השנים בנויים בלוח העברי על פי שיטת רב אדא ולא על פי שיטת שמואל. לפנינו א"כ מצב בלתי מתקבל על הדעת, לפיו לעניין ברכת החמה אנו נוהגים על פי דעה שכלל לא נתקבלה להלכה.⁵

שאלה זו העסיקה רבות את הפוסקים ואת מפרשי התלמוד, ואכן היו שסברו שאם קיבלנו את שיטת רב אדא, הרי שאין לנו לברך את ברכת החמה כלל, או לפחות לא לאמרה בשם ובמלכות (ר' עקיבא איגר בגליון על שו"ע). פוסקים אחרים ניסו לתרץ את הקושיה בדרכים שונות (עי' שו"ת משאת בנימין סימן קא). מבחינת ההשלכות ההלכתיות, תירוצו של התשב"ץ (חלק א, סימן קח) הוא החשוב מכולם, לדעתי. התשב"ץ טוען כי גם שמואל עצמו ידע שהחשוב שלו אינו מדויק, אלא בקירוב בלבד, ואעפ"י כן קבע את הדברים כפי שקבע משום הנוחות וכדי שיהיה תאריך קבוע לברכת החמה פעם בעשרים ושמונה שנים. מדברי התשב"ץ נוכל להסיק מסקנה חשובה שתהיה בעלת השלכות הלכתיות כדלהלן: ברכת החמה היא ברכת השבח אך אינה ברכת הראייה, שהרי גם שמואל מודה שהחמה אינה נמצאת במיקומה המדויק הנדרש לברכה.

פרטי הלכות

זמן הברכה: מדברי השו"ע (או"ח סימן רכט) משמע כי את הברכה יש לומר מיד עם הנץ החמה וכך כתב גם ה"מגן אברהם" על אתר. פוסקים אחרים (כגון: מהרי"ל, ליקוטים אות סט; משאת בנימין, שם) סוברים שהמנהג הוא לברך לאחר התפילה. מי שבירר שאלה זו לעומקה היה רבה של ירושלים הגרצ"פ פרנק (שו"ת הר צבי, או"ח א, סימן קיט). לדעתו אין להקדים ברכה זו לפני התפילה, ויש להקפיד על המנהג הקיים. הסיבה שאין חיוב לברך ברגע שאדם רואה את החמה זורחת ביום זה היא כפי שהערנו לעיל; הברכה היא ברכת השבח ולא ברכת הראייה,⁶ ולכן יכול הוא לברך לאחר התפילה.

עד איזו שעה יש לברך? התשובה תלויה לכאורה בשאלה שהצגנו, אם מדובר בברכת הראייה או בברכת השבח. לסבורים שמדובר בברכת הראייה - יש לברך כל עוד החמה בתהליך של זריחה הנמשך על פי ההלכה רק עד השעה הזמנית השלישית מהנץ החמה (ביום זה הנץ החמה הוא ב-6.18) וכן פסק המגן אברהם (שם). פוסקים אחרים (כגון דגול מרבבה על אתר) סוברים כי אפשר לומר את הברכה עד חצות היום ואפשר שאפילו כל היום כולו, וברור שההנחה שלהם היא שזוהי ברכת השבח שאמנם נקבע לה זמן אחת לעשרים ושמונה שנה, אך אפשר לאמרה לאורך היום.

מנהגם של ישראל לברך את הברכה בקהל רב וברוב עם, ולהוסיף פרקי תהילים שונים, פסוקי תורה ונביאים ופיוטים שונים וכל קהילה תעשה כמנהגה וכפי שהורו לה רבניה.

האם נשים מברכות ברכת החמה? דיון מעניין התקיים בפוסקים בשאלה זו (עי' שו"ת חת"ס או"ח סימן נו; שו"ת שואל ומשיב, מהודרא ב חלק א סימן קסח). החת"ס אמנם מעיר כי הוא מודע למנהג הקיים שנשים אינן מברכות, אך כותב כי הטעם לכך כלל וכלל אינו נהיר לו. פוסקים אחרים כתבו כי אפשר שמקור הטעם במסופר בירמיהו כ"ד אודות הנשים שהיו מקטרות לשמש. מכל מקום מנהג הישוב הישן בירושלים הוא כי נשים מברכות ברכת החמה.

כסיוכם אביא את אשר נאמר בקונטרס 'אור החמה' (נדפס בשו"ת רדב"ז או"ח סימן לא): א-להים שלח בני אדם עלי אדמה, למען הבט אל מפעלות ה' שמה, ולחזות מעשהו אשר ידיו יכוננו... ממוצא הדברים האלה תבינו ותשכילו עד כמה חביבה היא מצוה בשעתה, לברך ברכת החמה בתקופתה, וקוי ה' יחליפו כ"ח שנה, להודות ולהלל לשוכן מעונה, בה בשעה שהשמש הגיע לאותה נקודה שהיתה בעת שהוקבעה ברקיע השמים במעשה בראשית.

הרב אורן דובדבני
המחלקה לתלמוד

ברכת החמה

י"ד ניסן, ערב הפסח התשס"ט

³ עיינו בבלי ר"ה י ע"ב, בראשונים ובפוסקים על אתר.

⁴ עיינו בבלי עירובין נא ע"ב.

⁵ לפי שיטת רב אדא הצירוף הנדרש לברכת החמה אפשרי רק כל 260,000 שנה!

⁶ עי' שו"ת צל החכה חלק ה סימן כז.

כפי הנוסח המקובל בקהילות ישראל (חת"ס)
הותקן על ידי הרב אורן דובדבני – רב קהילת נצח מנשה, בית שמש

פסוקי תורה : בראשית א: יד-יט

לְמַמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֵת הַמָּאוֹר הַקָּטָן
לְמַמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים. וַיִּתֵּן
אֹתָם אֶל-לֵהִים בְּרַקִּיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל
הָאָרֶץ. וְלִמְשַׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וּלְהַבְדִּיל
בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיֵּרָא אֶל-לֵהִים כִּי
טוֹב. וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם רִבְעִי.

וַיֹּאמֶר אֶל-לֵהִים יְהִי מְאֹרֶת בְּרַקִּיעַ
הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה
וְהָיוּ לְאֹתוֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וּשְׁנָיִם.
וְהָיוּ לְמְאֹרֶת בְּרַקִּיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל
הָאָרֶץ וַיְהִי כֵן. וַיַּעַשׂ אֶל-לֵהִים אֵת שְׁנֵי
הַמְּאֹרֶת הַגְּדֹלִים אֵת הַמָּאוֹר הַגָּדֹל

פסוקי נביאים : ירמיהו לא: לד-לט

ה'. הִנֵּה יָמִים בָּאִים נָאִם ה' וְנִבְנְתָה
הָעִיר לְה' מִמַּגְדָּל חֲנָנְאֵל שְׁעַר הַפְּנֵה.
וַיֵּצֵא עוֹד קֹדֶם הַמְּדָה נִגְדוּ עַל גְּבַעַת גָּרֵב
וְנִסְבּ גְּעֵתָהּ. וְכָל הַעֲמֻק הַפְּגָרִים וְהַדְּשָׁן
וְכָל הַשְּׂדֵמוֹת עַד נַחַל קִדְרוֹן עַד פְּנֵת
שְׁעַר הַסּוּסִים מִזְרְחָה קִדְשׁ לְה' לֹא יִנְתָּשׁ
וְלֹא יִהְרָס עוֹד לְעוֹלָם.

כֹּה אָמַר ה' נָתַן שְׁמִשׁ לְאוֹר יוֹמָם חֶקֶת
יָרַח וְכּוֹכָבִים לְאוֹר לַיְלָה רִגְעֵי הַיָּם וַיִּהְיוּ
גְּלִיּוֹ ה' צְבָאוֹת שָׁמוֹ. אִם יִמְשׁוּ הַחֻקִּים
הָאֵלֶּה מִלְּפָנַי נָאִם ה' גַּם זֶרַע יִשְׂרָאֵל
יִשְׁבְּתוּ מִקִּיּוֹת גּוֹי לְפָנַי כָּל הַיָּמִים. כֹּה
אָמַר ה' אִם יִמְדוּ שָׁמַיִם מִלְּמַעְלָה
וַיִּחְקְרוּ מוֹסְדֵי אָרֶץ לְמַטָּה גַם אֲנִי אֶמְאַס
בְּכָל זֶרַע יִשְׂרָאֵל עַל כָּל אֲשֶׁר עָשׂוּ נָאִם

פסוקי כתובים : תהלים פרק קלו

הוֹדוּ לַיהוָה לֵי יוֹם כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. הוֹדוּ לַיהוָה לַאֲדָמָה הַיְדֵי הָאֲדָמָה כִּי
לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. לְעֵשֶׂה נִפְלְאוֹת גְּדֹלוֹת לְבָדוֹ כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. לְעֵשֶׂה הַשָּׁמַיִם בְּתַבּוּנָה כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ.
לְרַקַּע הָאָרֶץ עַל הַיָּם כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. לְעֵשֶׂה אוֹרִים גְּדֹלִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. אֵת הַשָּׁמַיִם לְמַמְשֶׁלֶת
בַּיּוֹם כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. אֵת הַיָּרַח וְכּוֹכָבִים לְמַמְשֶׁלֶת בַּלַּיְלָה כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. לְמַכָּה מִצְרַיִם בְּבִכּוֹרֵיהֶם
כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. וַיִּצְאָה יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. בְּיַד חֲזָקָה וּבְזִרְוֹעַ נְטוּיָה כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. לְגִזֹר
עַם סוּף לְגִזְרֵי כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. וְהִעֲבִיר יִשְׂרָאֵל בְּחוּכוֹ כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. וְנִעַר פְּרַעֲה וְחִילּוֹ בַיָּם סוּף כִּי
לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. לְמוֹלִיךְ עֲמוֹ בַּמִּדְבָּר כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. לְמַכָּה מְלָכִים גְּדֹלִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. וַיַּהַרְג
מְלָכִים אֲדִירִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. לְסִיחוּן מִלֶּךְ הָאֲמָרִי כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. וְלַעֲוֹג מִלֶּךְ הַבָּשָׁן כִּי לְעוֹלָם
חֲסִדוֹ. וְנָתַן אֲרָצָם לְנַחֲלָה כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. נַחֲלָה לְיִשְׂרָאֵל עַבְדּוֹ כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. שִׁבְשֹׁבֵלֵנו זָכַר לָנוּ כִּי
לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. וַיִּפְרָקֵנוּ מִצְרַיִנוּ כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. נָתַן לָחֶם לְכָל בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. הוֹדוּ לַאֲלֵהֶם הַשָּׁמַיִם
כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ.

לקט פסוקים :

יִירָאוּךָ עַם שְׁמִשׁ וּלְפָנַי יָרַח דוֹר דוֹרִים. הוֹדִינוּ לָךְ אֶל-לֵהִים הוֹדִינוּ וְקָרוֹב שְׁמֶךָ סִפְרוּ נִפְלְאוֹתֶיךָ. וְזָרְחָה
לְכֶם יִרְאִי שְׁמִי שְׁמִשׁ צְדָקָה וּמִרְפָּא בְּכַנְפֵיהָ וַיִּצְאֶתְם וּפְשָׁתְם כְּעִגְלֵי מִרְבֵּק. הַגִּידוּ הַשָּׁמַיִם צְדָקוֹ וְרָאוּ
כָּל הַעַמִּים כְּבוֹדוֹ. הִלְלוּ יְהוָה הִלְלוּ אֵת יְיָ מִן הַשָּׁמַיִם הִלְלוּהוּ בַּמְרוֹמִים. הִלְלוּהוּ כָּל מְלֹאכֵיו הִלְלוּהוּ כָּל
צְבָאָיו. הִלְלוּהוּ שְׁמִשׁ וַיָּרַח הִלְלוּהוּ כָּל כּוֹכָבֵי אוֹר. הִלְלוּהוּ שְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וְהַיָּם אֲשֶׁר מַעַל הַשָּׁמַיִם.
יְהִלְלוּ אֵת שֵׁם ה' כִּי הוּא צְוָה וְנִבְרָאוּ. וַיַּעֲמִידֵם לְעַד לְעוֹלָם חֶק נָתַן וְלֹא יַעֲבוֹר.

ברכת החמה

מביטים לעבר החמה, מסובבים את הגב לחמה (כדי שלא ייראה שמשחתווים לה), הש"ץ, הרב או תלמיד חכם
מברך בקול רם והציבור חוזר אחריו בשמחה עצומה :

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ הָעוֹלָם
עוֹשֶׂה מַעֲשֵׂה בְּרָאשִׁית

לאחר מכן יש האומרים ברכת הזמן :

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ הָעוֹלָם שֶׁחֲחִינוּ וְקִיַּמְנוּ וְהִגִּיעֵנוּ לְזִמְנֵי הַזֶּה.

תהלים פרק יט

לְמַנְצַח מִזְמוֹר לְדָוִד. הַשָּׁמַיִם מְסַפְרִים כְּבוֹד אֱלֹהִים וּמַעֲשֵׂה יְדָיו מַגִּיד הַרְקִיעַ. יוֹם לְיוֹם יִבְיַע אֱמֹר וּלְיָלַה
לְלַיְלָה יִתְחַוֶּה דְעֵת. אֵין אֱמֹר וְאֵין דְבָרִים בְּלִי נִשְׁמָע קוֹלָם. בְּכָל הָאָרֶץ יִצְאָ קוֹל וּבִקְצֵה תַבַּל מְלִיכָה לְשִׁמְשׁ

שם אהל בָּהֶם. והוא כְּחֶתֶן יֵצֵא מִחֶפְתּוֹ יָשִׁישׁ כְּגִבּוֹר לְרוּץ אַרְח. מְקַצֵּה הַשָּׁמַיִם מוֹצֵאוֹ וְתִקּוּפָתוֹ עַל קְצוֹתֵם וְאֵינְךָ נִסְתָּר מִחֶמְתּוֹ. תּוֹרַת ה' תְּמִימָה מְשִׁיבַת נֶפֶשׁ עֲדוּת ה' נְאֻמָּנָה מִחֶפְיֶמֶת פָּתִי. פְּקוּדֵי ה' יִשְׁרִים מְשֻׁמְחֵי לֵב, מִצּוֹת ה' בְּרָה מְאִירַת עֵינַיִם. יִרְאֵת ה' טְהוֹרָה עוֹמֶדֶת לְעַד מְשֻׁפְטֵי ה' אֲמַת צְדָקוֹ יִחַדּוּ. הַנְּחַמְדִּים מִזֶּהָב וּמִפָּז רָב וּמִתּוֹקִים מִדְּבַשׁ וְנֹפֶת צוּפִים. גַּם עֲבָדְךָ נִזְהָר בָּהֶם בְּשִׁמְרָם עֲקֹב רָב. שְׂגִיאוֹת מִי יִבִּין מִנְּסֻתוֹת נִקְנִי. גַּם מִזִּידִים חֲשֵׁךְ עֲבָדְךָ אֵל יִמְשְׁלוּ בִי אֲזִי אֵיתָם וְנִקְיִתִי מִפֶּשַׁע רָב. יְהִי לְרִצּוֹן אֲמָרֵי פִי וְהִגְיוֹן לְבִי לְפָנֶיךָ ה' צוּרִי וְגֹאֲלִי.

ואומרים:

אֵל אֲדוֹן עַל כָּל הַמַּעֲשִׂים. בְּרוּךְ וּמְבָרָךְ בְּפִי כָּל נֶשְׁמָה.

גָּדְלוֹ וְטוֹבוֹ לְפָנֶי עוֹלָם. דַּעַת וְתִבּוּנָה סוֹבְבִים הוֹדוּ.

הַמְתַּגָּאָה עַל חֵיוֹת הַקִּדְשׁ. וְנִהְדָּר בְּכַבּוֹד עַל הַמְרַפְּכָה.

זְכוֹת וּמִישׁוֹר לְפָנֶי כִסְאוֹ. חֶסֶד וְרַחֲמִים מְלֵא כְבוֹדוֹ.

טוֹבִים מְאֹרֹת שְׁפָרָא אֶ-לֵהִינוּ. יִצְרָם בְּדַעַת בְּבִינָה וּבְהַשְׁפֵּל.

כַּח וּגְבוּרָה נִתֵּן בָּהֶם. לֵהִיוֹת מוֹשְׁלִים בְּקִרְבֵי תִבְלָה.

מְלֵאִים זִיו וּמְפִיקִים נוֹגָה. נֹאָה זִיוֹם בְּכָל הָעוֹלָם.

שְׂמֵחִים בְּצֵאתָם וְשׂוֹשִׁים בְּבוֹאָם. עֹשִׂים בְּאֵימָה רִצּוֹן קוֹנֵם.

פֶּאֶר וְכַבּוֹד נוֹתְנִים לְשִׁמּוֹ. צִהְלָה וְרִנָּה לְזִכָּר מְלִכּוּתוֹ.

קָרָא לְשִׁמְשׁ וַיִּזְרַח אוֹר. רָאָה וְהִתְקִין צוּרַת הַלְבָנָה.

שָׁבַח נוֹתְנִים לוֹ כָּל צָבָא מְרוֹם.

תְּפָאֶרֶת וּגְדֻלָּה שְׂרָפִים וְאוֹפְנִים וְחֵיוֹת הַקִּדְשׁ.

שְׁמֵךְ ה' א-לֵהִינוּ יִתְקַדֵּשׁ. וְזִכְרְךָ מְלִפְנֵי יִתְפָּאֵר. בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת. תְּתַבָּרֵךְ מוֹשִׁיעֵנוּ עַל שָׁבַח מַעֲשֵׂי יְדִיךָ. וְעַל מְאוּרֵי אוֹר שְׁעֵשִׂיתָ יִפְאָרוּךְ סְלָה.

ומסיימים:

עֲלֵינוּ לְשִׁבַח לְאֲדוֹן הַפֶּל, לְתַת גְּדֻלָּה לְיוֹצֵר בְּרֵאשִׁית, שְׁלֵא עֲשָׂנוּ כְּגוֹיֵי הָאֲרָצוֹת, וְלֹא שְׁמַנּוּ כְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲדָמָה. שְׁלֵא שָׁם חִלְקֵנוּ כְּהֶם, וּגְוַרְלָנוּ כְּכָל-הַמוֹנֵם, (שְׁהֵם מִשְׁתַּחֲוִים לְהֶבֶל וְרִיק, וּמִתְפַּלְלִים אֶל אֵל לֹא יוֹשִׁיעַ). וְאֲנַחְנוּ כּוֹרְעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים וּמוֹדִים לְפָנֶי מֶלֶךְ מְלִכֵי הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, שֶׁהוּא נוֹטֵה שְׁמַיִם וְיִסַּד אָרֶץ, וּמוֹשֵׁב יְקָרוֹ בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל, וְשׂוֹכֵנֵת עֲזוֹ בְּגִבְהֵי מְרוֹמִים. הוּא אֶ-לֵהִינוּ, אֵין עוֹד, אֲמַת מְלִפְנֵינוּ, אָפֶס זוֹלָתוֹ. כְּתוּב בְּתוֹרָתוֹ, וַיִּדְעַת הַיּוֹם וְהַשַּׁבָּת אֵל לְבַבְךָ כִּי ה' הוּא הָאֵל-לֵהִים בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד.

וְעַל כֵּן נִקְוָה לָךְ ה' אֶ-לֵהִינוּ, לְרֵאוֹת מְהֵרָה בְּתִפְאָרֶת עֲזָךְ, לְהַעֲבִיר גְּלוּלִים מִן הָאָרֶץ, וְהַאֲלִילִים פְּרוֹת יִפְרֹתוֹ, לְתַקֵּן עוֹלָם בְּמַלְכוּת שְׂדֵי, וְכָל בְּנֵי בְּשָׂר יִקְרָאוּ בְּשִׁמְךָ, לְהַפְנוֹת אֵלֶיךָ כָּל רְשָׁעֵי אָרֶץ. יִפְרִי וַיִּדְעוּ כָּל יוֹשְׁבֵי תִבְלָה, כִּי לָךְ תִּכְרַע כָּל בְּרָךְ, תִּשָּׁבַע כָּל לְשׁוֹן. לְפָנֶיךָ ה' אֶ-לֵהִינוּ יִכְרַעוּ וַיִּפְלוּ, וְלִכְבוֹד שְׁמֵךְ יִקָּר יִתְנוּ, וְיִקְבְּלוּ כָּלֵם אֶת עַל מְלִכּוּתְךָ, וְתִמְלֹךְ עֲלֵיהֶם מְהֵרָה לְעוֹלָם וָעֶד. כִּי הַמְּלָכוֹת שְׁלָךְ הִיא, וְלְעוֹלָמֵי עַד תִּמְלֹךְ בְּכַבּוֹד. כְּתוּב בְּתוֹרָתְךָ: ה' יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד. וְנֹאָמַר: וְהָיָה יִי לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה יִי אֲחָד וְשִׁמּוֹ אֲחָד.

משנה מסכת מכות ג, יז: רבי חנניה בן עקשיא אומר רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (יש' מב: כא).

מודים אנחנו לך ומהללים לשם תפארתך, ברכות והודאות לשמך הגדול והקדוש על שהחייטנו וקימתנו והגעטנו עד היום הזה, לברך ברכת הודאה זו לפניך. ויהי רצון מלפניך ה' א-לֵהִינוּ וּא-לֵהִי אֲבוֹתֵינוּ, שְׁכַשֵּׁם שְׁזִיפְתָנוּ לְבָרַךְ בְּרַכַת הַחֲמָה בַּיּוֹם הַזֶּה, כֵּן הָא-לֵהִי הַטוֹב וּמִיֵּטִיב לְכָל בְּרוּאֵיו, כֵּן תַחֲיֵינוּ וְתַקִּימָנוּ וְתַזְכְּנוּ לְבָרַךְ בְּרַכָה זו לְתַקּוּפוֹת הַחֲמָה הָאֲחֵרוֹת הַבָּאוֹת עֲלֵינוּ לְשִׁלּוֹם, שְׂמֵחִים בְּבִנְיַן עִירְךָ וְשׂוֹשִׁים בְּעַבּוּדְךָ, וְתֵן לָנוּ חַיִּים אַרוּכִים טוֹבִים וּמְתוֹקִים, חַיִּים שֶׁל שִׁלּוֹם, חַיִּים שֶׁל בְּרַכָה, חַיִּים שֶׁל טוֹבָה, חַיִּים שֶׁל פְּרִנְסָה טוֹבָה, חַיִּים שֶׁל חֵלּוֹץ עֲצֻמוֹת, חַיִּים שְׂאֵין בָּהֶם בּוֹשָׁה וְכִלְיָמָה, חַיִּים שֶׁל עֶשֶׂר וְכַבּוֹד, חַיִּים שֶׁתְּהָא בְּנוֹ אֲהַבַת תּוֹרָה וִירַאת שְׁמַיִם, חַיִּים שֶׁתְּמַלֵּא מִשְׁאֵלוֹת לְבָנוּ לְטוֹבָה לְעַבּוּדְךָ וְלִירַאתְךָ, וְתַזְכְּנוּ לְרֵאוֹת פָּנֵי מִשִׁיחְךָ, וְתַקִּימָם בְּנוֹ מִקְרָא שְׂכַתוּב עַל יַדֵי נְבִיאֶךָ, וְהִיָּה אוֹר הַלְבָנָה כְּאוֹר הַחֲמָה וְאוֹר הַחֲמָה יִהְיֶה שְׂבַעֲתֵימִם כְּאוֹר שְׂבַעֲתֵי הַיָּמִים בַּיּוֹם חַבוּשׁ ה' אֵת שֶׁבַר עֲמוֹ וּמַחֵץ מַכְתּוֹ יִרְפָּא, וּבֵן דּוּד יִבּוּא וַיִּגְאֵלְנוּ בְּמַהֲרָה בִּימֵינוּ.

אמן כן יהי רצון

